

ДИЈАЛЕКТИЧКА ОСНОВА ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИХ СХВАТАЊА И ДЕЛАТНОСТИ ДРАГИШЕ ЛАПЧЕВИЋА

Као духовно обдарен човек из народа који је самообразовањем у покрету Туцовићеве социјалдемократије израстао и у теоретичара, Лапчевић је рано морао схватити основне дијалектичке принципе, категорије и законе света и сазнања и примењивати их у својој делатности. Начин на који је он то чинио био је близак Светозаревом, Туцовићевом и Поповићевом: дијалектику је и он неговао и примењивао *на делу* а не декларативно, тако да се не позива на Хегела, Маркса и друге дијалектичаре из познатих разлога: дијалектика је од Светозаревог доба до идеолога II интернационале третирана товоу као синоним софистике. Ако из тих разлога (попут Светозара, Туцовића, Душана Поповића, Трише Кацлеровића) Лапчевић није употребљавао термин „дијалектика“, он је као и они био *дијалектичар у пракси* који при том развија и основне законе, категорије и принципе дијалектике света и сазнања. Стога у том смислу треба схватити иначе престоуру оцену Душана Недељковића која се односи и на Лапчевића и гласи: „воће разних ревизионизама од Бернштајна до Блума и Ренера, и од Лапчевића, преко Дивца, до Симе Марковића, редовно су порицали баш Хегела и дијалектику, и сводили социјализам на практично-политички рецепат“ (/81/, 71).

Да је Светозар био дијалектичар, доказао је и Душан Недељковић, а да је то био и Лапчевић, треба да следи из наших даљих излагања.

I. ДИЈАЛЕКТИЧКИ ЗАКОНИ, ПРИНЦИПИ И КАТЕГОРИЈЕ

1. Општа повезаност и мултикаузализам

1. *Универзалну повезаност и узајамно деловање* појава природе, а нарочито друштва, као руководећи принцип делатности и Лапчевић, попут Светозара (/84/, 29), Туцовића (/82/, 102) и других сабораца — узима као општи извор *мултикаузализма*, који су наши конкретни дијалектичари развијали независно од Ц. С. Мила, па

* Аутор захваљује рецензентима др Б. В. Шешифу и др Младену Вукмановићу.

задовољне, то се незадовољство не заснива на утицају споља, већ на рђавој политици *унутрашњој*"; другим речима, „да не беше Србије, да она није ишла с Тројним Споразумом, Аустро-Угарска би нашла други повод и на другом крају би се започео обрачун међу великим силама: капитализам се толико развио, да за продужавање живота друга оредства нису остала," тако да је „општи рат неизбежни завршетак капиталистичког друштва да се спасе од рушења“.

Убрзо затим, 11. августа 1914, Лапчевић наставља своје анализе: „Више је него очевидно, да све (велике европске) силе не само припремише рат, већ га и изазваше! Другим речима *све* су оне изазивачи. Њихова империјалистичка политика, тежња њихова за новим пијацама и областима погодним за капиталистичку експлоатацију — *неминовно вођаше рату: рат је дошао као логичка последица нелогичности у коју запада капиталистички поредак.*“ Тако се I светски рат јавио „као *неминовна последица империјалистичке политике Великих сила, као последњи покушај да већ зрео капитализам продужи свој опстанак*“.

2.2. Лапчевићева мултикаузална анализа, поред спољашњих и унутрашњих услова и узрока, укључује и дијалектику случајног и нужног: „То, што Србија беше прва земља која је захваћена ратом, ма да је недовољно капиталистички развијена, није проста случајност: баш та њезина недовољна развијеност је послужила као мамац Аустро-Угарској, која овде, на Балканима, тражи пијаце за своју индустрију“ а осим тога Србија се држала Тројног споразума, па је зато руски цар у депеши енглеском краљу поводом напада Аустро-Угарске на Србију написао „да је одбрана Србије гаранција за балканску равнотежу, а та је равнотежа животни интерес мога царства.“ Када је Србији био објављен рат, Никола Пашић се није уплашио јер је био информисан да је то „само увод у опште разрачунавање“; није се уплашио ни Лапчевић, али „зато, што сам социјалистички схватајући ствари у њиховим пуним ширинама, прегледности и узрочним везама, имао самоуверење у предвиђању *општега рата*“. То своје уверење на које је бар терминолошки утицала „социјалистичка филозофија“ Јозефа Дицгена (/91/, 23), Лапчевић је исказао у говору у Народној скупштини пледирајући за балканско јединство, јер је знао да би „то јединство, кад наступи опште разрачунавање, не само било гаранција за слободу балканских народа, *већ и један од услова за успех пролетерске револуције у Јевропи, кад она у току рата или као епилог рату наступи*“. (/30/, 8, 12—14).

2.3. У својим каснијим анализама улоге синдиката у радничкој борби Лапчевић разликује следеће категорије: поред „узрока субјективних“ и овде су детерминишући објективни фактори: „*претходни услов*“ и „*прави услов*“, „*објективне околности*“, „*објективни услови*“ и „*пресудни узроци*“, на основу којих се уједињење југословенских синдиката на аполитичној основи „*намеће као непремостива нужност, као неодољивост*“, као последица „*савршено неминовна код објективних прилика*“ које владају у Југославији. (/60/, 109, 112—115, 122, 123). Међутим, као што знамо, Лапчевић је овде био у великој заблуди о могућности организовања аполитичних синдиката: критериј друштвене праксе дао је за право борби КПЈ за синдикате које је она организовала и предводила од свога оснивања до данас.

2. Дијалектички закони

Лапчевић је у границама својих теоријских могућности, а пре свега практичних потреба социјалдемократске борбе — обрађивао дијалектичке законе, и то закон јединства и борбе супротности, закон негације и закон јединства и борбе општег, посебног и појединачног. Као и код Туцовића (/82/, 102—126), недостаје прелаз квантитета у квалитет и обратно као дијалектички закон; међутим, овај однос код Туцовића налази се у трагу, а код Лапчевића је изостао.

а) Јединство и борба супротности

3. *Постојање и узајамни однос супротности* Лапчевић, природно, најчешће разматра поводом проблема класа и класне борбе, али у једном писму током I светског рата (10. октобра 1917) третира га и шире, пишући: „Мир је метафизичка заблуда“ јер „по материјалистичкој филозофији у универзуму нема мира: све се налази у непрекидном процесу. Марксизам такође не проповеда мир; марксизам је против status quo-a и против status quo ante; марксизам је *против рата*, а то није исто што и пацифизам буржоазије и буржоаских социјалиста: нема под небом тога који није за мир, а против рата је само марксистички социјализам.“

Издају пролетерских класних интереса и прелазак на буржоаске позиције од стране већине идеолога II интернационале Лењин је назвао социјал-шовинизмом, а слично је карактерише и Лапчевић не помињући Лењина. У продужетку тога Лапчевић истиче да мерећи „марксистичким мерилом“ „ја знам за класе а не за народе, и знам за експоненте и инструменте класа, а не за вође народа“ (/30/, 91). Наш социјалдемократ, дакле, истиче да полази од класне борбе као субјекта и покретача развита класног друштва. Лапчевићево схватање јединства и борбе супротности кроз борбу класних интереса развијало се углавном овако.

3.1. Он полази од постојања класа у сваком модерном друштву као од аксиома и одмах прелази на анализу његове *класне структуре, класне борбе* и њеног утицаја на целокупан живот тога друштва; обухвата распон од феудалног до капиталистичког друштва, како нашег тако и страног.

Лапчевић је у више наврата аналисао класни састав српског феудалног друштва (/58/, 84, итд.), класну структуру друштва Старе Србије и Македоније (1914—1915: /31/, 5—70), вршио упоредну анализу нашег, европског и руског друштва у погледу класне структуре (/10/, 15—16) итд. Наш аналитичар дијалектике класних супротности, често веома суштилан и дубок, запажа „конфликте између радника и послодаваца“ (1905: /3/, 119), разне манифестације класне борбе које конкретно и живим бојама, са неопходним статистичким и другим показатељима, приказује (/3/, 14—15, 28—29, 39—42; /4/, 3—4; /6/, 9—11, 22—25, 69; /7/, 3—5; /8/, 13—15; /14/, 3, 4; итд.), обухватајући поред индустријских и друге раднике (железничке, рударске, пољопривредне, занатске, трговинске итд.). Лапчевић, са посебним смислом за генетичке анализе, на више места излаже ис-

торијат радничких асоцијација у Србији од почетка до настанка класних синдиката и класне борбе путем синдиката (/43/, 18—30), не заборављајући да истакне класни карактер синдиката предвођених Партијом (/25/, 3—24).

Основни конфликт у класној борби и за Лапчевића постоји између *капитала и рада*, односно између *буржоазије и пролетаријата* у који он, на жалост (и поред извесних колебања), није рачунао сеоски пролетаријат (/92/, 165—170). Тај конфликт он означава и као сукоб сиротиње с периферије и „крупних сопственика имања из центра вароши“ (Београда: /9/, 3—16), а било је евидентно да „нико од појединаца и ни једна од друштвених класа не подноси толику злоупотребу државне администрације и толико насиље полиције, као радници, као радничка класа“ (1907: /16/, 10).

3.2. На питање: која је организација радничке класе пресуднија за револуцију — Партија или синдикати? — Лапчевић се од почетка колебао (/92/) нагињући ка синдикализму, прво под руководством синдиката од стране Партије, а затим као аполитичној организацији. Још 1905. године, на пример, пошто је дао детаљан опис класног састава и класне борбе у Србији, Лапчевић истиче као њене циљеве: прво непосредни циљ — социјално законодавство односно извојевање сношљивијег живота радника, а затим стратешки циљ — социјалистичка револуција која доноси социјализам и његове вредности. Ти се циљеви могу остварити само организованом, свесном борбом: „Ако се радници не организују у своје синдикате и своју Социјал-Демократску Странку“, „ако својом револуционарном борбом пролетерском не буду радили за своје ослобођење“ — буржоазија ће и даље говорити: „дреча је стока од људи!“ Иако синдикате ставља на прво место а Партију на друго, Лапчевић сматра да ће „само под црвеном заставом Социјалне демократије радници наћи свога истинскога заштитника, само ће својом непомирљивом пролетерском борбом бити у стању *извојевати* поправку свога положаја у данашњем друштву, само ће својом револуционарном акцијом доћи до остварења новог друштва, у коме неће бити експлоататора и експлоатисаних.“ (/5/, 20—21). То важи за све категорије радника, међу којима је Лапчевић понајвише водио бригу о железничарима (нарочито од 1905: /17/, 3, 6; /33/, /35/, итд.) и рударима (/27/ и др.).

Једну своју анализу класне структуре србијанског друштва почетком XX века Лапчевић завршава констатујући такав степен пауперизације да се издвојио слој лумпенпролетера: „Како је у нас брже ишло пролетаризирање и, зато, пауперизирање маса, него што се привреда и, особито, индустрија развијала, то се један добар део пролетаријата лумпенпролетаризирао. И то нису обични лумпенпролетери: пандури, пропали глумци, певачице, свирачи итд., већ, још, и најнижи лумпенпролетери, који се баве или продавањем најнижих услуга, или простим крађама и сличним стварима.“ Лапчевић за године 1902—1905. наводи број и структуру кажњених у Београду као потврду скициране лумпенпролетаризације, јер друге статистике о томе нема, посебно истичући утицај беспослице на тај процес (/61/, 119).

И следећих година пре I светског рата, као један од вођа и идеолога ССДП, Лапчевић неуморно истиче као неопходност за пролетаријат „вођење непрекидне и непомирљиве класне борбе“ чиме ће „супротности класне постајати све оштрије, а у томе баш и јесте гаранција за победу пролетаријата над господарећом класом“. Према томе, пролетаријат се мора оспособити „да изврши своју историску мисију: да уништи друштво засновано на приватној својини и присвајању туђега рада“, да уништи, дакле, конфликт капитала и рада. С уништењем капитализма и конфликта капитала и рада, нестаће и скупоће — „*сви ће људи имати на располагању сва средства за телесну и духовну храну, за развијање својих физичких и интелектуалних способности до крајњих граница могућности*“, чиме ће се остваривати свестрано развијене личности разогуђених људи социјализма и комунизма и његових вредности (1911: /22/, 31—32).

3.3. Занимљиво је и значајно да једно време и после I светског рата, када је дефинитивно одступио од комунистичког програма класне борбе КПЈ и опраничио се на (по своме уверењу) социјал-демократски, а у ствари на леворадикални и синдикалистички програм — Лапчевић није одмах напустио марксистичко схватање борбе класних супротности као покретача друштвеног развитка. Занимљиво је, међутим, како он у ту борбу као примарну укључује синдикализам.

Тако, 27. маја 1921. у *Радничким новинама*, у Манифесту Главног радничког савеза који је, како вели, сâм саставио, Лапчевић пише: „Наш синдикални покрет, заснован пре две деценије, доведен је, за последње две године, у озбиљну кризу: њему је загрозила буржоазија својим нападима, као што га сурвава и партиска борба, коју су комунисти унели у синдикалне организације.“ Јединство радничког покрета види само на аполитичној основи, и ту као противнике пролетера види колико буржоазију толико и комунисте, па узвикује: „Живела класна борба пролетаријата! Живео интернационални пролетаријат! Живела Синдикална Интернационала!“ — чиме се и завршава овај Манифест (/60/, 3, 9, 18).

Следеће, 1922. године, по Лапчевићу у горњем смислу „синдикат је класна борбена организација радничка“ која почива на чињеници да буржоазија врши експлоатацију радника, па су „интереси раднички и послодавачки у најоштријој супротности; они су крајње непомирљиви. Шта више, супротности се све већма заоштравају и непријатељства постају све већа — а колико се капитализам јаче развија и у колико послодавци показују све већу жељ за гомилањем богатства и у колико радници добијају више жеље за животом.“ (/43/, 25—30). — Међутим, у трећем издању једне своје брошуре из исте, 1922. године, иако понавља раније уверење да „радници не могу с буржоазијом или појединим њезиним редовима стварати заједничка удружења, имати заједничке организације, *јер су им интереси супротни*“ и „крајње непомирљиви“ — Лапчевић не узима више за циљ организоване борбе радника револуцију, већ сматра да је „*циљ професионалног радничког савеза, као што то сва правила наших синдиката гласе, да свестрано штити и помаже духовне и материјалне интересе својих чланова, а у првом реду да синдикалном борбом извојује боље радничке награде и повољ-*

није услове рада“ (/21/, 1922, 10, 12, 16). Тако је, узето теоријско-дијалектички, Лапчевић са тачног схватања апсолутности борбе и релативности јединства класних супротности дошао на позиције за-ташкавања револуције и остајања на борби радника за побољшање услова живота у капитализму. У томе је његов теоријски ревизионизам, а практичко-политички — његов синдикализам.

Тезу о аполитичности синдиката као једине радничке организације заступао је Лапчевић до краја живота. Тако поводом избора „за Пашића, Спаху и Радића“ (19. II 1925) Лапчевић је за уздржавање социјалиста од учешћа у тим изборима — да пролетаријат не помисли да социјалисти пактирају са свима само ради изборног успеха. „Повратак пролетаријату се — и то дуго времена самоме пролетаријату, без примеса сиромашних маса‘ — сâм собом намеће: ми треба да постанемо партија пролетаријата, да би могли и ван својих редова утицаја имати. — Потребно је, сем тога, повратити се Србији, пролетерској Србији; у мери, у којој се пролетерска Србија обнови и подигне, подизаће се и кренути и остали пролетерски крајеви.“

Лапчевићев синдикализам прерастао је у дубоко уверење: „Ма колико парадоксално звучало, мора се, ипак, констатовати факат: да се обнова социјалистичког покрета може очекивати тек с обновом синдикалног покрета на сасвим искреној неутралној бази. Тек развијен синдикални покрет, ма колико неутралан био и баш зато што је неутралан, ствара услове за бујан и напредан социјалистички покрет“ (/60/, 73—74). Позитиван ток тога процеса видео је Лапчевић 1926. године у Босни, где запажа „две тенденције: подизање капиталистичке класе и пролетаријата, постепено пропадање ситне буржоазије, њезино потпадање под утицај капиталистичке класе и пролетаријата, тихо се врши један процес који политички значај ситне буржоазије уништава“ — а „уклањање претежнога дела ситне буржоазије као самосталне политичке чињенице је један грандиозан културан, привредни и политички успех! — Томе, међутим, води босански раднички покрет, који се изврсно обнавља и уједињава...“ (/59/, 62—63).

Тако је Лапчевић на неки начин остао доследан своме схватању о „чистом“ пролетерском покрету који се своди на синдикате и њихову борбу за побољшавање живота радника у капитализму и који не прима у своје редове ни сеоске раднике ни интелектуалце, јер они наводно ту не спадају: први — јер су својином везани за класно друштво, а други — јер живећи у бољим условима не осећају беду пролетера. Неумитни критериј друштвене праксе није, међутим, потврдио Лапчевићев синдикализам већ концепцију класних синдиката ССДП и КПЈ, а тиме и изворну марксистичку концепцију дијалектичког закона јединства и борбе супротности у том специфичном случају.

4. Поред Туцовића (/82/, 104—117 и др.), извори Лапчевићевих погледа о овом закону могу се тражити пре свега у преведеним списима Кауцког (/68/, /75/, /77/; /69/, 1—79, 134—197; /72/, 5—15, 25—35; /78/, 45—109, 173—226), затим Лафарга (/80/, 3—32), Либкнехта (/13/, 7—37), Шенланка (/19/, 5—68), Шифа (/57/), од руских и других у списима Мињина (/18/, 5—43), Васиљева (/36/, 5—31),

Троцког (/49/) и других (/12/ итд.). — Извори Лапчевићевог синдикализма су сложено питање (поготову што и данас постоје „неутрални“ синдикати) које не спада у нашу тему (/92/, 220—224).

б) Негација и превазилажење

5. На једном месту налазимо код Лапчевића формулацију која се може окарактерисати као Хегелово, Марксово и Енгелсово схватање превазилажења као стваралачке негације. Поводом Косте Јовановића и његовог напуштања социјалдемократског покрета Лапчевић истиче да се и таквим борцима морају признати раније заслуге: „пролетаријат је захвалан за користан и конструктиван рад и људима с којима се, временом, и разиђе; није он особина лумпенпролетера, који све поричу и који све нападају...“ (/61/, непаг. додатак). Међутим, уопште узев, за Лапчевића је карактеристично занемаривање скокова и потенцирање *постепености развика*. Он још 1906. сматра да се етапе друштвеног развика не могу прескакати и да Русија прво мора развити капитализам, тј. да у њој прво мора победити буржоаско-демократска револуција као припрема пролетерске револуције: иако је Русија изгубила битку с Јапаном за Тихи океан „а у револуцији (1905) претрпела ужасне погресе“, она ће, „ако пожури да постане модерна држава и да задовољи захтеве носиоца својега културнога препорућаја — пролетаријат, с још већом снагом и напоном корачати путем индустријализирања и крупнокапиталистичког развика. Ходећи тим путем она се једино и може спасти од пропасти или од изумирања; ходећи тим путем и Русија ће допринети сазревању капиталистичког друштва. А што оно брже сазри, у толико је и пролетаријат ближи своме идеалу — социјалистичком друштву“ (/10/, 54—55).

6. Иако је био за „чист“ пролетерски покрет који не прима сеоску сиротињу све док не достигне неопходан степен класне свести (/92/, 165—170), Лапчевић је у годинама после I светског рата иступио *против тзв. пролеткулства* јер је сматрао да би такав скок из општечовечанске културе у „чисто пролетерску“, који би значајно прескакање и просту негацију „културе човешке“, био немогућ и штетан. Ово своје гледиште (које је и Лењиново) Лапчевић исказује и у одбрани Лава Троцког од оптужби за „бонапартизам“: иако Троцки сматра „да ће револуцију у Русији прихватити и светски пролетаријат“, Лапчевић упозорава да је „слично уверење пре више од 40 година“, дакле 80-их година XIX века, у једном од предговора *Манифесту* истакао „и сâм Фридрих Енгелс: да се може десити да прво букне револуција у Русији као сигнал пролетаријату јевропском. Троцки, по нашем мишљењу, сасвим правилно суди: да се револуција, по логици ствари, има *преносити* из земље, у којој је прво пролетаријат дошао до власти. Што у томе има извесне аналогije са преношењем буржоаске револуције из Француске кроз осталу Јевропу, то је само проста аналогija, али не и истоветна ствар.“ Иако сматра несумњивим да је Троцки у овим својим „револуционарним мислима сасвим логичан“, Лапчевић не улази у то „колико Троцки има основа да тако суди“ тј. не идентификује тач-

ност мисли с њеном објективном истинитошћу. У тадашњим дискусијама у Совјетској Русији између Лењина, Троцког и других теоретичара Лапчевић верује „да је опозициони став Троцкога према бољшевичким управљачима дошао поглавито услед разноликог гледишта на унутрашњу управу“ и ту би се он „пре сложио с Троцким, него ли с његовим противницима“ — иако не одређује ближе суштину њихових сукоба јер му она вероватно и није могла бити позната (/49/, 4—5).

Због значаја за проблем суштине дијалектичке негације старог друштва новим и проблем односа монизма и плурализма у томе процесу, овде ћемо опширније навести могуће утицаје на Лапчевићев *антибољшевички став и одређење за Троцког*. Основне импулсе у томе правцу можда му је дао Кауцки као идеолог II интернационале. По њему (/78/, 3, 92), Париска комуна је довела на власт све пролетерске слојеве „док је, напротив, једна социјалистичка партија, која данас у Русији влада, дошла на власт у борби против осталих социјалистичких партија“ и „она врши власт искључујући остале социјалистичке партије из владавинских тела“. Сукоб између II и III интернационале Кауцки представља као „супротност две у основи различне методе: *демократске и диктаторске*. Оба правца хоће једно исто: да пролетаријат, а са њиме и човечанство, ослободе кроз социјализам. Али пут којим једни иду, други сасвим сматрају странпутицом која води у пропаст.“ У закључном ставу Кауцки сматра да је руска бољшевичка диктатура разумљива, али тиме не и прихватљива; „срећом не мора неуспех диктатуре значити и слом револуције“, до кога у Совјетској Русији није дошло: „стварни успеси револуције биће спашени ако се на време успе диктатуру заменити демократијом“.

У Поговору ове књиге Кауцког налазимо расправу о питању тачности Ерфуртског програма II интернационале с гледишта бољшевићâ и са гледишта идеолога II интернационале. Руски бољшевици, наиме, и њихове присталице у свету нису директно критиковали Ерфуртски програм него посредно — „тиме што су измислили нову теорију, која је сасвим супротна оној теорији на којој почива Ерфуртски програм, они су се на пооредан начин одрекли Ерфуртскога програма, тока мисли и закона које он излаже“, а за који је Кауцки уверен да је изворно марксистички док то бољшевички није: „Основа Ерфуртскога програма, као и основа целокупнога Маркс-вота учења о друштву, јесте развитак, еволуција, прелаз из нижих привредних и друштвених облика у више. Основа целокупнога бољшевичкога учења јесте супротна томе: она најпре претпоставља, захтева, узимање власти у руке радника и сељака изненадним препадом, и онда завођење социјализма одозго, декретима. Разлика између ова два учења је дакле опромна. Социјалистичко схватање полази од гледишта да се социјализам органски и природном нужношћу развија из капитализма, и да је његов главни носилац радничка класа, индустријски пролетаријат; бољшевизам полази од гледишта да радници и сељаци, сав радни народ који пати под капитализмом, треба да се под вођством једне револуционарне мањине, авангарде пролетаријата, дочепа власти и да остварује социјализам одозго, силом власти. — Колико је бољшевичко гледиште уто-

пистичко, то су они сами најбоље показали својим примером у Русији“ (/78/, 248—249).

На питање да ли је временом, нарочито после искустава октобарске револуције у Русији, Ерфуртски програм застарео и превазиђен, овим се одговара да није, већ да га само треба допунити, што се у даљем тексту овог Поговора и чини.

Основни теоријски спор између идеологије II и III интернационале, као што видимо, овде се приказује у сукобу демократије и диктатуре, спонтаности доласка социјализма деловањем објективних закона капитализма и *еволуције* капитализма у социјализам — и коришћењем тих закона као полазишта свеоцелисходне и организоване *револуционарне* борбе пролетаријата (што II интернационала схвата као пут социјализације друштва „одоздо“ и „одозго“). Најзад, позивање Кауцког на суд друштвене праксе не говори у прилог II, већ пре III интернационале, чија оу схватања и пракса, међутим, такође давно превазиђени спецификацијом путева у социјализам у свим земљама савременог света.

7. Овај комплекс питања сагледан са гледишта Српске социјалдемократске партије, Туцовића, Поповића и Лапчевића — изгледа, у скици, овако (/92/, 217—224).

ССДП је усвојила програм II интернационале као свој, али је у низу конкретних опредељења од њега одступала у правцу изворног марксизма и научног социјализма (самоопредељење народа и народности Балкана, доследан антиратни став, специфичност развитка сваког народа у борби за социјализам итд.). Држећи се међутим програмских и личних веза са лидерима II интернационале, ССДП и посебно Туцовић нису имали правих знања ни о доктрини ни о пракси бољшевијка, иако је Туцовић 1904. објавио превод два Лењина чланка и имао личних сусрета с Лењином који је признавао доследан марксистички и комунистички став ССДП (/82/, 137); при том, организациона основа ССДП била је бољшевички демократски централизам.

Међутим, поводећи се за вековним ставом Европе према руском царизму као перманентној опасности за европску слободу и културу, али још више за сличним нашим искуствима, Туцовић је дошао у додир и са Лавом Троцким и његовим схватањима. Суорели су се у Софији и Копенхагену; Троцки је сарађивао у Туцовићевој *Борби* (1910), јула 1910. био је у Београду као гост ССДП; 16(29) јуна 1911. Троцки је писао Туцовићу из Беча у Београд; 14(27) јануара 1913. Душан Поповић обавештава Туцовића о боравку Троцког у Београду (/99/). Троцки је боравио у Београду и доцније, несумњиво са знањем своје Партије и Лењина. Тако су се српски социјалдемократи могли од њега изворно обавестити о концепцијским и личним борбама међу руским социјалдемократима и њиховом сагледавању европске ситуације.

Лапчевићев став према Русији, Лењину и бољшевицима био је више „проста негација“ него настојање на стваралачкој рецепцији и превазилажењу специфично нашим и бољим. Лапчевић је несумњиво оправдано истицао да „руски апсолутизам није допуштао радницима никакво организовање“ ради борбе за своје интересе (/10/) и са Херманом Венделом указивао „да је перфидна политика Ру-

оје стално била противу јединства Југословена, па је противу њега и на самом издиханију своме“ 1917. (/53/, 8).

Лапчевић се, међутим, као и већина наших људи, радовао „препоробају Турске“ који се врши под утицајем бољшевика (/51/, 51—56), али је према свим другим теоријским и практичким потенцијалима бољшевика или резервисан или противан. Тако он сматра да су „руски бољшевици учинили праву историску глупост и нанели недогледне штете не само Социализму, већ и својој сопственој револуцији, тиме: што су предузели цепање светскога радничкога покрета. Они су, на тај начин, постигли обратну дејство ономе што су желели: полисли су партије у десно у место да их крену у лево, а својој револуцији су одузели најснажнију потпору!“

Поздрављајући пету годишњицу бољшевичке револуције 1922, Лапчевић је поздравио „паролу комунистичке интернационале, бачену те године, за стварање јединственога фронта“, а тиме и за приближавање комуниста социјалдемократима, и сматра да најновији догађаји у Русији сведоче да се „руска партија мора приближити другим пролетерским партијама. То је последњи моменат у коме Социјалдемократске Партије треба да покажу своју увиђавност, те да спасавају од руске револуције што се још спасти може, и да прихвате остатке комунистичких покрета ван Русије, док се нису сасвим распали и свели на степен једне секте, која би, тада и таква, тешких јада назадавала обнављању и јачању радничкога покрета“ (/60/, 118—120).

Занимљиво је да Лапчевић не трпи Филипа Филиповића: године 1926, на пример, назива га „анархистом“ као и руске бољшевице (/60/, 129) којима пребацује и то да су пресекали плодан развитак „кооперативног покрета“ у царској Русији, јер је Лењин знао да кооперација има контрареволуционарну улогу као „стуб око кога се окупља ситна буржоазија“ и шири „ситнобуржоаска идеологија“ (1930: /66/, 99—100). Лапчевић је као борац за аполитично синдикално јединство у Југославији противник и „левичара“ и „десничара“ код нас: у Југославији се „руски бољшевизам био претворио у крајње примитиван анархизам“ (отуда му је и Филиповић „анархист“) који ће по његовом уверењу наш здрави пролетаријат одбацивати као и „опортунизам“ који је „сличан сифилису, који уђе у саме кости пролетерске класе и потпуно јој организам разори!“ (/60/, 122).

Враћајући се после ових тумачења на однос Лапчевића према схватањима Троцког, можемо рећи да је он имао разлога што се није аргументовано определио за овог комунистичког идеолога и борца, јер је тек каснијим односом Стаљин—Троцки проблем постао јаснији, али тада већ Лапчевић није више био јавни радник. Наиме, Троцки је аргументовано показао да су Стаљинове оптужбе против њега (/97/) „монтиране“: својом теоријом „перманентне револуције“ (/93/, 129—133; /94/, 340—349; /95/, I, 149—156) Троцка је остао уз Лењина, а противставио се Стаљиновом одстрањивању пролетаријата с власти и његовој замени „другим слојевима“ као што су „државни чиновници, професионални синдикати и задруге, људи слободних професија и посредници“ (/93/, 216), тако да су они заборавили светску револуцију, одбацили тесну повезаност пролетари-

јата са сељаштвом без које нема успеха револуције (/94/, 129) и на крају „изобличили“ (/94/, 215—374) и „издали револуцију“ (/95/); а Троцки је до краја остао уверен да је „у теорији Марксов бак“, а „што се тиче метода револуције, прошао сам кроз Лењинову школу“ тако да „троцкизам“ је за мене име којим епигони означавају идеје Маркса и Лењина, жељни да их се пошто пото отресу, али не усубујући се још увијек то отворено учинити“ (1929: /94/, 224).

Лапчевић дакле није од Троцког, као ни од Маркса и Светозара, могао усвојити негативан став према савезу радника и сељака, као ни став о постепености развитака — еволуцији као основном друштвеном процесу, најзад ни неприхватање Лењина и лењинизма, а најмање је могао наћи аргументе за оправдање свога опортунизма: извор свим тим схватањима јесте у идеологији II интернационале прихваћене највише преко Кауцког. Лапчевић је пристао уз схватање Троцког (које је и Марксово и Лењиново) о позитивном утицају успеле револуције у једној земљи (Русији) на следеће социјалистичке револуције и свиђало му се, можда, опозиционарство Троцког око питања „унутрашње управе“ у Совјетској Русији, односно самосталност у мишљењу коју је и он настојао да остварује у својој Партији. Држећи се идеологије II интернационале, Лапчевић је прешао на позиције синдикалистичког реформизма 1919. и иступио из нашег комунистичког покрета.

8. У погледу Лапчевићевог теоријског опредељења о суштини закона негације (превазилажења), из целе ове недовољно одређене његове борбе против КПЈ а за социјалдемократски курс II интернационале и синдикализам у времену победе Лењинове III интернационале, остаје закључак: да је он био за *еволуцију и јединство супротности без скокова*, за *континуитет развитака* (уместо за примарност револуције и борбе супротности са скоковима, за дисконтинуитет у развитаку који укључује и моменат континуитета). Такав закључак стиче се и из темељног изучавања Лапчевићеве делатности до 1918. године (/92/).

И после свога повлачења из активног политичког живота 1923. године Лапчевић је 1930. у питању суштине дијалектичке негације више пристајао уз *лајбницовску поступност* него уз марксистичку скоковитост у развитаку. У то време он сматра да век ситног сељака још није прошао и да је тај сељак везан више за кооперацију него за комунистичку својину, што нису схватили большевици, па су били против кооперације на руском селу. Тако се показало да, иако су большевици извели револуцију — „политичка власт не значи много кад она није резултат економскога развитака. Ниједна се фаза економскога развитака не да прескочити“, па ко то покуша (као што по њему чине большевици) економски закони се покажу „јачи од свих других познатих снага“ (/66/, 100). Овим Лапчевић прећутно не прихвата ни Светозарево схватање о могућности „прескакања“ капитализма и прерастања сеоских општина у Русији и патријархалних задруга на Балкану у социјалистичке асоцијације.

8.1. У ово време, када се вратио на социјалдемократске позиције — како сам оцењује своју концепцију (/60/, 80; /66/, 98), Лапчевић је настојао да *устоправи континуитет са још неким својим*

ранијим схватањима. Прво, он (попут Јована Жүјовића /89/, 1—10) као најзрелију фазу развита Светозарева идеологије узима — радикалство и године 1929. истиче да је још 1908. био уверен у „зналачку способност“ и „непрекидну бригу за интерес Србије“ двојице истакнутих радикала — Николе Пашића и Лазе Пачуа, чију је вредност високо ценио и „чувени Парвус писац“ (Alexander Helphand, 1867—1924), у ствари — социјалдемократ-мењшевик, аутор теорије о „перманентној револуцији“, а у I светском рату шовинист (/64/, 62—63). Своје повлачење из Партије 1914. Лапчевић тумачи тиме што није могао остати „заједно у једној Интернационали са онима који су рат вопирали и постали ратни министри“, али да је (на молбу другова) пристао да „формално останем на положајима до првога конгреса“; на Конгресу уједињења је изабран у партијску Управу, али је „избор одлучно одбио не само са разлога који су ми првобитно диктирали такву одлуку, већ и због тога, као што сам тада рекао, што између мене и конгреса постоје дубоке, основне, принципијелне разлике“. И од тада сам се повукао у потпун пасивитет, у коме сам, у ствари, и данас“ (1925), иако је кратко време радио „око формирања центрумашког покрета и око уједињења“, а „и данас сам за потпуно уједињење“ — „од најлевијих до најдеснијих“ (/60/, 16—18). Свој овакав став 1921. Лапчевић тумачи и стањем у „пролетерским партијама“ које „данас, за раднике нису ни у колико привлачне“, а „оне то и не могу постати, све док синдикати у себе не прикупе велики број радника и док они не *изоштре класне супротности*“. Тако у доба монархофашистичке диктатуре и прогона КПЈ Лапчевић сматра да се у нашем радничком покрету мора поћи од почетка — то јест вратити се на аполитичне синдикате... (/60/, 7; слично и 1925: /60/, 19, 85—88).

8.2. Други облик „континуитета“ који сада Лапчевић успоставља јесте — *преферирање приватног сектора над државнокапиталистичким*. Изучавањем босанске привреде он 1926. године закључује да Босна, пошто поседује „ванредно добре руде и обилност шума“, може развити „економску активност највећег степена“, али уз услов — да се изгради неопходан саобраћај и ангажује „инострани капитал, јер свога слободнога капитала нити имамо, нити ћемо га ускоро имати“. Пошто у индустрији Босне и Херцеговине постоје приватна и државна предузетност, а индустрија доноси дефиците, Лапчевић тврди да држава није способна водити привредна предузећа, а и „није позив државе да се појављује као конкурент својим држављанима“ — капиталистима нити се она у тој борби може одржати између осталог и зато што државна бирократија није за привредна предузећа и, уопште — „држава је врло тром организам“: она није „толико мобилна колико приватни“ капитали, а за привредна предузећа се захтева у првом реду „једна изванредна мобилност“. Зато је потребно „та предузећа уступити сасвим приватним капиталима“. При том, за Лапчевића „најздравији је економски однос: када се предузећа из малих постепено и поступно развијају у велика“, а нездраво је кад се у једној малој земљи као што је наша „одједаред подижу најкрупнија предузећа“, јер су у питању или права Потемкинова села или је увезен страни капитал, што није прихватљиво (/59/, 3, 16, 17, 25).

Иако с гледишта идеологије КПЈ, која је у то време била најнапреднија мобилна снага радних маса Балкана, неприхватљиви, Лапчевићеви предлози за унапређење капиталистичке привреде старе Југославије нису без економског основа.

в) Специфичност развитка друштвених појава

9. Лапчевић није експлицитно формулисао јединство и борбу општег, посебног и појединачног као дијалектички закон, али је то учинио бар са његовом значајном страном, а то је *манифестовање општег преко посебног и појединачног или специфичност развитка* свих светских појава што је, као што он истиче, посебно значајно за друштвене појаве и за политичку борбу радничког покрета. Тако већ 1909. године, превод једне брошуре с немачког за који је написао предговор — Лапчевић је тако изредиговао што „у место прилика из Немачке, које је писац био узео за немачке читаоце, за српске читаоце су узете српске прилике и материјал из српскога друштвенога и политичкога живота“, укључујући и „народну самоуправу и самостално народно одређивање у држави, округу, срезу и општини“ (/19/, 3; 68). У горњем контексту Лапчевић више цени понашање Симе Марковића, а оптужује Филипа Филиповића за кршење тога принципа, односно закона специфичности наше борбе и убраја га у „оне глупе и притворне Захаре, који праве оглушке и подкрадају двогрошке, оне који су први привукли покрет на добијање пара из Русије, што је крајње недостојно једног самосталног покрета и што неминовно корумпира људе“ (/60/, 124). Међутим, познато је да је Филиповић у одсудном пренутку, пред буржоаским судом, а касније и пред Стаљином и Коминтерном, бранио начело специфичности и самосталности наше борбе за социјализам, сматрајући да је у питању опште начело и да је због тога и живот изгубио (/87/, 36).

Овде је можда занимљиво указати на следеће податке које нам је 14. јуна 1983. у писменој форми дао историчар књижевности др Крунослав Спасић: „Душан Поповић је умро у Лондону на рукама мога оца (доктора Јована). Била му је жеља да га сахране поред Маркса и отац ми је причао да је било доста муке до се за то добије дозвола. Душан Поповић је показивао моме оцу нека писма Троцког у којима му је писао да дође да му напуни ужичке бисаге златом да би ширио 'наше идеје'. Мој се отац питао откуд је Троцки знао за ужичке бисаге.“ На то питање имамо одговор на основу сазнања да је Троцки више пута боравио у Србији. Међутим, податак о понуди Троцког Душану Поповићу сведочи о пракси помоћи Москве појединим радничким организацијама којом их је доводила у зависност. Ту праксу прекинуо је Ј. Б. Тито доласком са руководством КПЈ у земљу у другој половини 30-их година и организовањем „дрвене помоћи“ ради финансијског осамостаљења нашег радничког покрета.

Чак и године 1928, дакле после изласка из активне политике и у старости, Лапчевић жели да искаже свој став о овом важном питању. Указује да је пратио развитак социјализма код нас у свим

фазама, од тзв. аграрног преко занатлијског, калфенског до „још недовољно развијенога пролетерскога социализма“, па да може с дубоким познавањем ствари написати књигу о положају радничке класе и о синдикалном покрету у Србији. Међутим, напомиње Лапчевић, „ја нисам имао намеру имитирати Фридриху Енгелсу и његову делу *Положај радничких (или: радних) класа у Инглеској*“ (тачан наслов: *Положај радничке класе у Инглеској*), и то из објективних и личних разлога. „Пре свега, такав један ум се не да имитирати. А, уз то, то се дело, у нас, и не може имитирати, јер је Енгелс пред собом имао за описивање једну радничку класу која се, и објективно и субјективно, у радничку класу развила и јер је та класа била већ у неколиким пролетерским генерацијама, што у нас, наравно, није случај“, јер ми смо „тек у првобитним стадијима настанка радничке класе“, кад се она тек почиње одвајати од буржоазије. Али управо та околност специфичности нашег социјалистичког развитка за Лапчевића има посебног значаја и „овај наш (синдикални) рад у толико је више од вредности, што ће он, у много случајева, сачувати материјал из првобитнога доба стварања радничке класе, те ће се, доцније, док се у нас радничка класа потпуно развије, разумети многе појаве, многа наслеђа и многи недужи, а не само перипетије кроз које, по законима развитка, неминовно раднички покрет пролази“ (/61/, 5—6).

10. На питање о *монизму и/или плурализму марксизма* Лапчевић даје следећи одговор. У социјалдемократском покрету боре се многе филозофске и социолошке концепције — прећутно, за ту борбу Лапчевић чини одговорним интелектуалце који покрету прилазе доктринарно а не познају тешке услове живота радних маса. Чињеница постојања те борбе концепција, међутим, по Лапчевићу, не сме утицати на јединство синдикалног покрета, а да би се то јединство постигло, синдикати морају бити аполитични и тада неће имати шта да дели раднике јер су им економски интереси јединствени. Наш социјалист о томе пише: „како међу идеолозима пролетаријата има једних (...) за философију Маркс-Енгелсову, других за Дицгенову, трећих за Кантову, четвртих за Махову, петих за Штирнерову, шестих за Ничеову и т. д., неће се, зар, и синдикати цепати на онолико праваца, колико их међу пролетерским идеолозима има!“ (1923: /60/, 57).

Међутим, у овом истом спису Лапчевић на другом месту набраја већи број синдикалних организација — дакле њихов плурализам који се временом повећавао, да у новој Југославији постигне класно јединство.

г) Извори и узор

11. Лапчевић се морао угледати на схватања дијалектичких закона, принципа и категорија свога саборца Туцовима која су знатно развијенија од његових, а уз то су и аутентично марксистичка (/82/, 102—129, 134—135); иако и Туцовић само фрагментарно говори о закону прелаза квантитета у квалитет и обратно, он то чини потпуније од Лапчевића. Изворе и узоре Лапчевићевих појединих схва-

тања у овој области изложили смо на одговарајућим местима. Општи Лапчевићев извор, међутим, и овде је идеологија II интернационале, од које је преузео еволуционизам, потцењивање субјективног фактора и нарочито опортунизам и синдикализам.

II. ГНОСЕОЛОШКО-МЕТОДОЛОШКИ ПОГЛЕДИ

12. *Гносеолошке погледе* Лапчевић развија више имплицитно, а *методолошке* знатно шире. Полазиште му је материјализам праксе повезан с елементима дијалектике — слично Туцовићу (/82/, 88—94, 130—132) — претежно *историјски материјализам* Маркса и Енгелса, са изворима и у Кауцком и преко њега Дицгену (/73/, V, 63—73, 74—111), Максу Адлеру (/98/) и другим изворима ССДП који су Лапчевићу били доступни и блиски.

Поред приказаних, примерице наведимо и следеће Лапчевићеве опаске о марксистичкој методи, настале у периоду његовог ренегатства. Методом историјског материјализма, на основу докумената, Лапчевић прати и развитак пољске полиције код Срба од времена старе српске државе до свога доба и закључује да се од настанка приватне својине пољска полиција „развијала упоредо с променама облика својине и с општим друштвеним и политичким развојем“ (/37/, 3; 5—61). И у испитивању наше старе трговине Лапчевић указује да је „применио материјалистички метод“, па уместо „хронологије владалаца и њиховога ратовања“ коју даје већина наших историчара — он упућује будуће историчаре да поклоне „особиту пажњу социјалним факторима и економским условима под којима су се поједини периоди наше историје одигравали“. За такве радове он у овој књижици даје грађу коју настоји да систематизује. „Што више и, поглавито, потпунија дела нисам у стању дати, узрок је једини у несретном и проклетом новинарском раду, којим морам да се бавим, те не доспевам да се сав посветим пословима који су ми у вољи и за које имам чак и потпуне концепције“; поступајући по тој методи, он показује како су „са променама које су се одиграле у привреди, настале промене и у духовном животу народном“ — али и обратно (/55/, 3—4, 39).

Лапчевићева *теоријско-генетичка анализа-синтеза супротности* користи *каузалну, статистичку и компаративну анализу-синтезу* (/57/, 3—4; /61/, 6—40), као и њихове комбинације.

Основа гносеолошко-методолошких погледа сваког марксисте, па и Лапчевића, јесте, поред скицираних начела материјалистичке дијалектичке методе, разрада релације између праксе и теорије и питања критерија истине.

1. Пракса и теорија

13. Примарност делатности над теоретисањем — без обзира колико значајним и ефикасним — Лапчевић је извео из своје животне праксе и затим се сложио с Лавом Троцким да насупрот

субјективно-идеалистичком поповском начелу „у почетку беше реч“ (које налазимо у библијској Књизи постања) — „за нас (марксисте) је у почетку дело“, а „реч се појављује иза дела као звучни одјек његов!“ (/49/, 4).

Лапчевић је код Туцовића (/82/, 80), Душана Поповића (/83/, 356—357) и Кауцког (/73/, 50) могао наћи Марксову XI тезу о Фојербаху о примарности праксе над теоријом, као и појам одраза и друге категорије марксистичке гносеологије и методологије — али их он не помиње. То му није ни било неопходно — пошао је од своје животне делатности. Знамо да је био самоук који је сталним самоусавршавањем стекао и завидну општу и још вишу пољопривредну културу и ушао у нашу завичајну привредну историју као практички препородитељ целог ужичкога и моравичкога краја. Казује да је одбио понуде (1891. и 1893) да се специјализује у Русији и затим прими државне службе, па је из љубави према своме завичају и радним људима, попут Адама Богосављевића, као самоук основао подружницу Српског пољопривредног друштва и на својој економији практички обучавао своје земљаке. Тако је постао чувен у срезовима пожешком, аријском, драгачевском, моравичком, црногорском, ужичком и златиборском „да ми се име и сад (1930), после 40 година, тамо са тога рада помиње“ — „а то је за мене већа благодет него ли сва могућа каријера...“ Он је попут Адама Богосављевића увидео да је „*пример најбољи учитељ*“, па је то начело и сâм увек примењивао: „Ја сам, тако, примером претходно својој околини“: први је засејао луцерку и црвену детелину, сточну репу, тетовски грах, нове врсте купуса, гајио свилене бубе, цедио мед из вршकारа итд., па су и његови земљаци ишли у томе за њим. Први је набавио модерне плутове, унапредио воћарство доказавши предности нашег старог воћа над сортама увезеним последњих пола века (/38/, 3—129), засновао плетарску школу и учио своје сељане да зими не ленствују већ да се баве „узгредним пословима“ (поред плетарства — пчеларством, низом заната), које детаљније описује и даје конкретна упутства о њиховом извођењу (/34/, 3—31; /56/, 5—11; /55/, 3—35; итд.). Лапчевић је писао и о ратној привреди (/30/, 48—54) да би помогао свом народу да преживи под аустро-угарском окупацијом; писао је и напућен од Српске академије наука за књижицу о народној исхрани (/45/, 3—40).

„Примери су сјајно деловали. Напредак се, и то врло видан, осетио од тада у свима областима пољопривреде“, сточарства, нарочито воћарства. Лапчевић узгред наводи признања која је за овај свој рад добио у периодици, у *Свету* (1912), *Правди* (1923), *Трговинском гласнику* (1928), *Новостима* (1928) итд. Објавио је и масу чланака и књижица из области економије, социјалне заштите, индустрије и трговине. Учио се и од других, напреднијих народа, нарочито Чеха: за Балканце Чешка је „велика поука“ „како се ради и како се разумно троши, како се развија економска снага земље и културна моћ народа, како се послови организују и истрајно воде и изводе“; приказује чешку комуналну политику, културу, просвету, трговину, индустрију, саобраћај, земљорадњу и сточарство, а посебну пажњу посвећује тамошњем задругарству, неопходном у условима капиталистичке привреде и код Чеха веома успешном (/50/,

3—114). Препоручио је и превод књижице бечког професора др В. Шифа о аграрној реформи (/57/, 3—4), уверен да смо ми аграрна земља и да ће нам то још дуго остати „главна привреда“; сложио се са Шифом да је код нас аграрна реформа лоше изведена, нарочито у Војводини: „раније рационално обрађивани и интензивно вођени, ти су поседи давали несравњено већи жетвени принос, него ли сада, кад су подељени на кепецка газдинства и засељени сиромасима из планинских крајева, невичнима рационалној и интензивној пољопривреди“.

Нису, дакле, наведени листови писали без разлога да је Лапчевић „за свој крај урадио несравњено више него ли сви министри народне привреде, њихови начелници, инспектори и секретари“ узети заједно (/66/, 5—6, 107—107; 60).

Када се уз то зна да је Лапчевић деценијама био практички политички и синдикални радник, новинар, агитатор и пропагандист социјалдемократије у Србији познат и ван граница земље — сасвим је разумљиво што се он залагао да се у целој Југославији сеоске основне школе подигну са четири на осам разреда и да се ова народна школа претвори „у савршено радну школу и с програмом искључиво пољопривредним“ (/57/, 3—4).

14. Међутим, далеко од тога да велики практичар Лапчевић занемарује значај теорије. Баш напротив: истицао је *незаобилазност теорије и науке за успешну праксу* — како политичку и синдикалну, тако и, нарочито, привредну и пољопривредну. При том, као што смо већ указали говорећи о научној страни марксизма, Лапчевић није науку никад узносио до „чисте науке“ затворене у неки свет за себе, нити социјалдемократску теорију до доктринарства, већ је теорију и науку схватао као оруђе праксе (/43/, 3—8; /3/, 103—105; /15/, 27—30; итд.). У томе је ишао колико за Светозаром Марковићем и Марксом, толико и за Троцким који је писао о томе „шта је пролетерска наука“ (/49/, 17—20), али не мање за својим саборцима Туцовићем и Душаном Поповићем (/82/, 76—77; /96/, 420—424, и др.).

2. Критеријум истине — пракса и историја

15. У наставку схватања узајамног односа праксе и теорије Лапчевић је марксистички решио и питање мерила истине. Он је уверен у правичност *суда друштвене праксе и историје*. Тако, када се у своме говору у Народној скупштини 25. јуна 1915. борио против ратних кредита, а Драгољуб М. Јоксимовић му упадао у реч, Лапчевић је одговорио: „Ја бих молио само да се упади г. Јоксимовића, који су тенденциозни, забележе, јер то треба да буде објављено, како би народне масе могле, у своје време, судити такво држање“. Јоксимовић је на то упао: „Треба да суде и мени и вама“, с чиме се Лапчевић сложио (/30/, 23).

Лапчевић је дао и марксистички одговор на питање о *односу тачности научне методе и погрешности појединих прогноза које су на њеној основи извршене*. Указује да су Маркс и Енгелс грешили

у својим прогнозама — „позната су, на пример, њихова предвиђања о социјалној револуцији, која су, на жалост, изневерила и њих, тако дубоке умове!“ — али те погрешке „ни у колико не слабе величину једнога научнога метода што су га Маркс и Енгелс пружили и којим се данас служе не само социјалисте већ и многи други свет.“ Сличан закључак Лапчевић изводи и за Светозара Марковића и његове прогнозе (/41/, 51—52).

Другим речима, друштвена пракса може неке појединачне прогнозе и оповргнути, али то не значи да је метода у целини, којом су те прогнозе извршене, погрешна. Тако је марксистичка историјско-материјалистичка метода у основи ефикасна јер је тачна и њена општа прогноза о смени класног друштва бескласним се успешно остварује револуционарном делатношћу пролетаријата.

3. Принципи методе

Лапчевић није био школски методолог, па се од њега не може очекивати систематска разрада принципâ марксистичке методе. Највише је ценио следеће међу њима.

а) Начелност

16. Начелност је својство научне методе на којем је Лапчевић с разлогом посебно инсистирао. Уместо „личних напада, подметања, лажи“ и „полемике личне прдње“, Лапчевић је, вели, био увек „за начелну полемику“. А „да ја никаквих задњих намера немам, доказ је баш у томе: што својим препорукама дајем потпис, дајем тапију од главе, а честит човек ни анонимно неће препоручивати нешто, што није његово дубоко уверење“.

Лапчевићу је од стране партијских другова замерено да „фино“ води полемику и с буржоазијом — што ни код Туцовића, ни Душана Поповића, ни других социјалдемократа није био случај, а ни код идеолога буржоазије. Лапчевићев одговор је адекватан његовој тежњи ка начелности и научној објективности при којима делују аргументи, па су ружне речи не само непотребне већ и излишне: „ја, до душе, не осујем, не грдим, не подмећем — ни најогорченијем не само класном, већ ни личном противнику“ — наглашава Лапчевић, а уз то „за расправљање овакве једне (политичке) теме је апсолутно непотребна ма каква жустрина, још мање подметање, најмање лаж“ (/60/, 98—102).

Оваква пракса прибавила је Лапчевићу поштовање и од стране класних и личних непријатеља.

б) Објективност (чињеничност)

17.1. Однос научне критичке методе и народног емпиријског искуства и праксе Лапчевић је показао на примеру метеорологије и климатологије. У тој области народ је вековима сабирао своја

искуства, али су она по природи ствари локалног значаја и домета. Међутим, као што је већ рађено у Русији „марљивом научном анализом је могуће из те велике наслаге издвојити она запажања, која потичу из правилно примећених стварних својстава и особина атмосфере“ (/40/, 88). Тако вековима скупљано народно искуство, проверено и дисциплиновано, прелази у састав научних знања. Тако је и Лапчевић, како у привреди тако и у политици, претежно полазио од уопштеног сопственог искуства — у чему је његова предност, и поред недостатака које она собом носи.

Научно-филозофски принцип *објективности* (*чињеничности*) као полазиште у сваком, а незаобилазан у научном раду, Лапчевић овако формулише. Као учесник у нашем социјалистичком покрету, пишући историју социјализма у Србији, Лапчевић се бојао да као „пропагатор, агитатор, организатор и борац не буде пристрасан саветник писцу историје. И ма колико се старао да будем објективан, па ма та објективност погађала и оно што сам у агитацији и у борби сматрао као непоречну истину, ја сам се плашио да ме у употреби свеколиког материјала не опије и не занесе *расположење* на штету ладног и објективног *посматрања*. Зато је много боље оставити да тај посао у детаљима и у потпуности сврше они, који се непосредно за минули период нису ангажовали и који, зато, неће пасти у искушење и при употреби целокупног материјала.“ Зато је написао сажету историју социјализма у Србији, остављајући обимну емпиријску грађу за даљи рад на тој историји у рукописима који се похрањују у Архиву Србије (/41/, 3—4).

Иако потекао из народа и орастао с њим, Лапчевић је као његов „пробуђени део“ настојао да га стално уздиже у сваком погледу. Сходно томе он принцип научне објективности исказује и у захтеву: „науку треба ослободити простонародних заблуда“, јер „истина је науци врло потребна“ и уопште и у сваком конкретном случају (/51/, 4).

17.2. Као компоненту научне објективности и чињеничности, ради квантификовања судова Лапчевић често користи *статистичке податке* и настоји да из њих изведе и неке *емпиријске законе* или *бар правилности и закључке*. Попут Маркса и, нарочито, Лењина — иако се у овом смислу на њих не позива — Лапчевић о томе пише: „Кетле је још у своме систему социјалне физике изнео не само важност статистике, већ и могућност да се статистичким методом озбиљно може послужити науци; (Томас) Бекл је статистички метод такође корисно употребио; сад се цео свет служи статистичким методом, који показује резултате, да се ни парламенти, ни поједини јавни радници, ни државници, ни политичари без употребе статистичког метода не могу ни замислити. Од успеха статистике у великој мери зависе успеси социјалне политике. Развитак науке о друштву немогућан је без помоћи статистике“ (1907: /15/, 31). То је и те како знао Маркс (/85/, 290; 14), а не мање и Лењин (/86/, 119—134 и др.), па су они обилно користили статистичке методе у својим истраживањима.

Лапчевић је свуда користио статистичке податке и њима често веома уверљиво деловао као аргумената за своје закључке (/10/,

5, 17, 21, 25, 26, 34—45, 50—53; /7/, 10, 12, 20—21, 24, 26, 28, 30—32, 44; /6/, 15—17, 38—40, 47, 52, 59—62, 73; /15/, 11, 17—25, 30—34, 94—95; /55/, 40—41; Србија у бројевима /65/, 3—78; итд.).

Повезаност методолошких принципа начелности и објективности је очигледна.

в) Антидогматска гипкост мишљења

18. Лапчевић је несумњиво био на свој начин доследан дијалектичар у мишљењу и делатности, а као дијалектичар при том је оперисао довољно гипким појмовима и судовима; обе ове особине мишљења и делатности он је захтевао и од других. У питању је методолошки принцип који је обрађивао Лењин (/86/, 59—96, 116—119), али се Лапчевић овде на њега не позива нити од њега учи. Лењин је писао о дијалектичкој гипкости мишљења која води истини насупротив опортунистичко-еклектичкој гипкости која води погрешкама и софистици. На жалост, Лапчевић као да није схватио да је, напуштањем класног радничког покрета 1919. године, као опортунист-реформист пао на „логику опортунизма и софистике“. Када је 1921. године писао: „прва потреба радничког покрета, који је тек у почецима стварања, јесте: *пропаганда и агитација*“ која се мора спроводити „с новим и реалним знањима, пошто је старим клишеима у врло великој мери прошло време“ — Лапчевић је био у заблуди да даље развија марксизам, а у ствари је био ренегат који несвесно прибегава софистици када саветује комунисте: „Ја се, одиста, морам чудити томе: да људи око Радничких Новина, међу којима, поред иначе окретних опортуниста, има добрих и ортодоксних марксиста, немају толико марксистичке гипкости, тако потребне за сједињавање радничкога покрета, и толико поуздања не само у марксистичке методе, већ и у своју мобилност, т. ј. да ће бити у стању обухватити и идејно обрадити цео раднички покрет, али су самовољно поставили извесна правила, у којима се окрећу као у очараном кругу“ (/60/, 6, 121).

При свем том, истицање методолошког принципа гипкости мишљења од стране Лапчевића заслужује пажњу.

г) Јединство генетичког и актуалног

19.1. Више од других наших истакнутих социјалиста и социјалдемократа Лапчевић је показао смисао и вољу за спајање историјско-генетичког са теоријско-актуалним приступом друштвеним појавама. Он је, на пример, 1913. године (са Живком Топаловићем) сажето обавестио немачку социјалдемократску јавност о развоју социјалдемократског покрета у Србији (/26/), обухватајући раздобље од 1848. до свога доба, а пре тога (1906) бацрио поглед на развој привреде у Русији (/10/); изложио је развитак пољске полиције код Срба од средњег века надаље (/37/), развитак наше старе пољске привреде (/40/), итд. На основу обимних бележака и анализа написао је прву историју социјализма у Србији (1922: /41/, 3—115)

и у исто време у додатку књиге о положају радничке класе и синдикалном покрету у Србији сажето приказао развитак социјализма у Србији излагањем биографија пионира нашег радничког покрета, у које је убројио Живојина Жујовића, Светозара Марковића, Миту Ценића, Васу Пелагића, Милорада Поповића, Косту Јовановића, др Михаила Илића, Радована Драговића, Димитрија Туцовића, Стојанку (Цанку) Драгневу-Јовановић (жену Косте Јовановића), а ми ту морамо додати и Лапчевића (/61/). У истој књизи Лапчевић је изложио и историјат синдикалног покрета у Србији (/61/, 131—272), а историјат наше трговине од средњег века до свога доба обрадио је 1929. године (/64/, 5—55).

19.2. На основу ове стране својих заслуга за нашу културу Лапчевић је имао право да укаже на актуелни значај познавања развитка појава које се теоријски-актуелно испитују и да тај захтев постави као методолошки принцип. Тако он на једном месту упозорава да „са оскудице у познавању историје наше културе, ми још лутамо у многим радњама духовне и материјалне производње и не схватамо везе са радњама које смо већ имали“. Свестан своје скромне наобразбе и недостатка времена за систематски стручни рад, Лапчевић напомиње да је своје историографске белешке наменио као материјал ученим људима — да се прихвате израде „наше културне историје“, као и многим интелектуалцима који раде на селу — да се „приме истраживања на терену“, подстакнут вероватно Цвијићевим етнопсихолошким студијама које је овај наш велики научник изводио са својим теренским сарадницима (/46/, XI).

Оснивањем Пољопривредног факултета у Београду (1921), казује Лапчевић, даје се могућност да се наука и наше практичке потребе повежу на највишем нивоу и изражава наду да ће истраживачи „нашу пољску привреду посматрати у светлости историје и етнографије“, па предлаже да Српска академија наука и Београдски универзитет организују екипе за ту врсту истраживања. Као свој прилог томе он даје историјат наше старе пољске привреде (/40/, 9; 10—115). Занимљиво је извесно подударане генетичког приступа сваком истраживању код геолога и политичара Јована Жујовића са изложеним схватањем Лапчевића о јединству историјског и теоријског у науци и њеној методологији (/88/, 27—33, 71—72). Аналогија између Лапчевићевог начела историчности и Туцовићевог схватања историзма или „дијалектичког посматрања ствари“ — још је ближа (/82/, 131—132).

4. Стручна терминологија и номенклатура

20. Већина пионира наше природне и друштвене науке XIX и првих деценија XX века морала је посебну пажњу обраћати терминологији и номенклатури својих и сродних наука. Панчић, Цвијић, Јован Жујовић (/88/, 69—70) и др., а посебно преводиоци марксистичке литературе на наш језик који су морали прадити нашу марксистичку терминологију, подстакли су и Лапчевића на ову врсту истраживања. Иако му је за тај деликатан задатак недостајало

изворних и сигурних знања и времена за рад, Лапчевић се радо упуштао у термилошка питања, у значење и порекло термина и појмова у разним областима којима се бавио. Тако је оставио извесне податке за рад на овом пољу, а и покоји резултат.

Тако, његова књижица *Воћке, воће и воћарство* (Прилози за истраживање помолошка, етнографска и културно историска) (1921: /38/, 3—129) пуна је занимљивих термилошких тумачења, а исто тако и књижица *Наше воће* (1923: /44/, 3—38). И у многим другим својим списима Лапчевић скреће пажњу на „речи и термине“: „има речи и термина народних који су врло интересантни и који би, прикупљени и објашњени, у многоме помогли не само састављању народне терминологије, већ и разјашњењу многих *радњи и појава*“, у ком циљу он тумачи десетак таквих термина. (1923: /46/).

У свом *Занатском и трговачком речнику* турских и источњачких речи, које је „скупио и одабрао“ из различитих извора (Ђорђе Поповић, Вук, Нушић и др.), поставио је претежно историјску, али и практичку сврху: да укаже да су већину речи из ових области, које је он пописао, Турци превели са српског на арапски и персијски, и да стога те речи треба да одбацимо и употребљавамо наше (1928: /62/, 25). Лапчевић је скупио и тумачио и наша презимена настала по занатима и другим занимањима (1920: /55/, 76—77). Најзад, побележио је и настојао да протумачи и „неке ријечи у говору ујичкога краја“ (/58/, 128—131), па је под насловима *Из привредне номенклатуре* и *Пољопривредна терминологија* дао извесне прилоге тим питањима (1930: /66/, 101—103).

III. РЕЗИМЕ И ЗАКЉУЧАК

21.1. Као идеолошко-политички радник у сложеним социјалним условима Балкана и Европе, Лапчевић је морао запазити дијалектички принцип *опште повезаности* и уз њега *мултикаузализам појава*. До ових погледа он је дошао углавном независно од марксистичких теоријских списа, у својим конкретним историјско-материјалистичким анализама револуционарних ситуација Русије 1907—1917, I светског рата и улоге ССДП, II интернационале, великих сила и Србије у њему. Сложеност ових појава наметала је Лапчевићу разликовање разних врста узрока, као што су случајни и нужни, „субјективни“ и „објективни“, „пресудни“ и др., затим услова („претходни“ и „прави“) и повода; разликује и „непремостиву нужност“ („неодољивост“ или „неминовност“) и случајност, али не одређује ближе њихов однос.

22.1.1. Од *дијалектичких закона света и друштва*, Лапчевић не разрађује прелаз квантитета у квалитет и обратно (који Туцовић скицира), већ пре свега *јединство и борбу супротности*. Природно је што и овај закон обрађује највише на односима класних супротности у којима, као марксист, налази извор друштвеног развика; међутим, иако до краја остаје на класној борби, Лапчевић после дужег колебања од 1919. излази из КПЈ и класног радничког покрета и у духу идеологије II интернационале прелази на позиције ре-

формизма синдикалистичког типа, живећи у заблуди да ће се путем потпуног јединства радничке класе (из које он искључује сељаштво) у аполитичним (неутралним) синдикатима пролетаријат припремити за револуцију; друштвена пракса га је демантовала.

22.1.2. У схватању дијалектичке негације и превазилажења, у духу идеологије Кауцког и II интернационале, Лапчевић занемарује скоковитост и *потенцира постепеност развитка*. У том смислу се и после победе Октобра и формирања III интернационале Лапчевић и даље држи идеологије II интернационале (иако је био дубоко разочаран министријализмом и социјал-шовинизмом већине партија окупљених у њој), па основним процесом сматра *еволуцију, постепеност и јединство*, а не револуцију, скоковитост, борбу супротности, опредељујући се за Троцког а не за Лењина и большевике (ово без јасних разлога). Сматрајући себе до краја социјал-демократом, у ово време (после 1919), да би доказао тачност континуитета над дисконтинуитетом — Лапчевић истиче и своје старе симпатије за Пашића и радикале, у ком духу тумачи и идеологију Светозара Марковића, а затим преферира приватни сектор привреде над државно-капиталистичким.

22.1.3. Лапчевић је дао дијалектички танане анализе манифестовања *специфичности развитка друштвених појава* као битног момента закона јединства и борбе општег, посебног и појединачног. Међутим, запажајући (1923) плурализам идеологије радничког покрета према филозофији Маркса и Енгелса, Дицгена, Канта, Маха, Штирнера, Ничеа и др., он утолико уверљивијом сматра нужност јединства аполитичних синдиката, а не правилност курса КПЈ.

22.2. Лапчевићеве *извори* у схватању дијалектичких закона нису Енгелсови и Марксови филозофски радови, већ пре свега радови Кауцког и других преведених аутора — социјалиста и социјалдемократа (Лафарг, Либкнехт, Шенланк, Шиф, Макс Адлер, Мињин, Васиљев, Троцки и др.).

23. Лапчевићева *гносеологија и методологија* је материјалистичка и имплицитно дијалектичка, по изворима претежно потекла из његове друштвене и истраживачке праксе.

23.1. Иако је код Кауцког, Туцовића и Д. Поповића могао наћи обраћену Марксову XI тезу о Фојербаху, Лапчевић је не помиње, већ до начела *примарности праксе (делатности) над теоријом и дела над речима* долази првенствено на основу сопственог увида у тачност начела „пример је најбољи учитељ“, тј. на основу искуства да човека делатност нагони да се бави *теоријом и науком* које су, међутим, и за Лапчевића неопходне за више домете рационалне и целисходне делатности — како производне тако и револуционарне.

23.2. *Критериј истине* Лапчевић налази у *пракси* и (у временској димензији) у *историји*. Тачно запажа да погрешност неких појединачних прогноза друштвених кретања које су дали Маркс и Светозар Марковић не негира тачност њихове историјско-материјалистичке методе.

23.3. Основни *принципи методе*, коју Лапчевић спецификује као *теоријско-генетичку, каузалну, статистичку и компаративну анализу-синтезу супротности*, за њега су: *начелност; објективност (чињеничност)*, у ком циљу он користи и истиче значај социјалне статистике; *антидогматска широкост појмова; јединство генетичког и актуалног* (историјског и теоријског).

23.4. Лапчевић је дао и прилоге *стручној терминологији и номенклатури* за области којима се бавио.

24. Лапчевић је, као што видимо, био конкретни делатни дијалектичар-материјалист, по области којој је посветио живот првенствено *историјски материјалист*, и то је остао до краја живота — и када је 1919. напустио КПЈ, односно класни раднички покрет; општи *принципи методе сазнања* које је запазио и формулисао важе и данас. Иако су теоријски разрађенију дијалектику дали његови саборци Туцовић и Душан Поповић, Лапчевићеви дијалектички фрагменти представљају не само занимљив документ свога времена, већ су неким указаним елементима актуелни и данас.

ЛИТЕРАТУРА

I. ДРАГИША ЛАПЧЕВИЋ

- /1/ *Зулумћарство* од 9. августа 1892. до 1. априла 1893. год. (Неколико цртица за сећање), Београд, 1893, св. I—II.
- /2/ *Пољопривредне белешке*, (Из „Потпоре“), Крагујевац, 1894.
- /3/ *Раднички захтеви и предлог закона о радњама*, Изд. Радничког савеза, Београд, 1905.
- /4/ *Положај рударских радника у Србији*. Говор социјалистичког посланика Драгише Лапчевића, Београд, Нова штампарија — Давидовић, 1905.
- /5/ *Стока или људи?* Говор социјалистичког посланика Драгише Лапчевића, Београд, Нова штампарија — Давидовић, 1905.
- /6/ *Комунална политика*, Популарна социјалистичка библиотека 1, Београд, 1906.
- /7/ *Привредна пропаст или развитак индустрије?*, Београд, 1906.
- /8/ *Пустошење Србије*. (Нов намет на вилајет. Државни зајам), Београд, 1906.
- /9/ *Реонско питање*, Београд, Шт. Савића и Комп., 1906.
- /10/ *Привредно стање Русије*, Један кратак поглед, Београд, Нова штампарија — Давидовић, 1906.
- /11/ *Предговор* у: В. А. Посе, *Опште право гласа*, прев. с руског Д. Л., Популарна социјалистичка библиотека 2, Београд, 1906.
- /12/ *Радничка борба*, прев. с руског Д. Л., Београд, 1906.
- /13/ *Предговор* у: В. Либкнехт, *О порезима*, с руског Д. Л., Београд, 1907.
- /14/ *Zrnca iz štrajkova*, Socijalistička biblioteka 3, Zagreb, 1907.
- /15/ *О државном буџету*, Београд, Шт. „Давидовић“, 1907.
- /16/ *Полициско и кметовско дивљаштво*, Београд, Електрична штампарија С. Хоровица, 1907.
- /17/ *О железничарима*, Железничка библиотека 1, Изд. Савеза српских железничара, Београд, 1908.
- /18/ *Предговор* у: М. Минин, *Чему учи социјална демократија*, с руског Д. Л., Агитациона библиотека 1, Београд, 1908.
- /19/ *Предговор* у: Бруно Шенланк, *Практични захтеви социјалне демократије*, Изд. Социјалистичке књижаре, Београд, 1909.
- /20/ *Опште право гласа*, Агитациона библиотека 11, Београд, 1910.
- /21/ *Што ће нам организација*, Синдикална библиотека 1, Београд, 1911; 3. изд., Агитациона библиотека 2, Београд, 1922; 4. изд., проширено, Београд, 1922.
- /22/ *О скупоћи животних намирница*, Агитациона библиотека СДП 14, Београд, 1911.
- /23/ *Штрајк и надница*, Превео Маљенац (Д. Л.), Синдикална књижара 5, Београд, 1911.
- /24/ *Агитација и организација*, Београд, 1911; 2. изд., Београд, 1911; 3. доп. изд., Београд, 1926.
- /25/ *Синдикална већа*, Синдикална библиотека 2, Београд, 1911.

- /26/ D. L., Živko Topalović, *Die Entwicklung der sozialdemokratischen Bewegung in Serbien*, Sonderabdruck aus Band III Heft 2, »Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung«, Seite 276—291, Wien—Leipzig, 1913.
- /27/ *За рударе!* Синдикална библиотека 5, Београд, 1914.
- /28/ *Против глобалистичке политике!*, Агитациона библиотека ССДП 16, Београд, 1914.
- /29/ Д. Л. и Триша Кацлеровић, *За ратне жртве*, Агитациона библиотека ССДП 17, Београд, 1914. (Говори у Народној скупштини)
- /30/ *Окупација*, Изд. и штампа штампарије „Туцовић“, Београд, б. г. (1916).
- /31/ *О аграрном проблему*, Изд. Гласа Слободе, Сарајево, 1919.
- /32/ *Синдикати Југославије* пред непосредном ситуацијом, Синдикална библиотека 8, Београд—Сарајево, 1919.
- /33/ *Положај железничара*, Изд. Савез транспортних и саобраћајних радника, Београд, 1919.
- /34/ *Зимски тежаков рад*, Београд, Шт. „Доситеј Обрадовић“, 1919.
- /35/ *Зимски рад железничара*, „Тежакова“ библиотека II, Београд, 1919.
- /36/ *Предговор у: Осмоčasовни радни дан и његов значај* од Dr Vasiljeva. Предео D. L., Sarajevo, izd. »Zadruga Napred«, 1919.
- /37/ *Пољска полиција у Срба* (Прилог за културно-историску студију), Тежакова библиотека 2, Београд, 1920.
- /38/ *Воће воће и воћарство* (прилози за истраживања помолошка, етнографска и културно-историска), Београд, Шт. „Мироточиви“, 1921.
- /39/ *Пољопривредно газдовање у близини градова*, Изд. Делегације произвођача чилске шалитре за Југославију у Београду, Београд, 1921.
- /40/ *Наша стара пољска привреда* (Прилози за истраживања етнографска и културно-историска), Београд, Изд. Министарства пољопривреде и вода, књ. бр. 5, 1922.
- /41/ *Историја социјализма у Србији*, Изд. Г. Кон, Београд, 1922.
- /42/ *Радни дан у пољопривреди*, Агитациона библиотека 3, Београд, 1922.
- /43/ *Синдикална пракса*. Белешке са предавања Д. Л., Изд. И. Б. Бурђевића, Београд—Сарајево, 1922.
- /44/ *Наше воће*. (Прилог грађи за домаћу помологију и етнографију), Изд. „Родољуб“, Акционарско друштво, Београд, 1923.
- /45/ *За народну исхрану* (о вариву и озимом поврћу), Београд, 1923.
- /46/ *Наша стара пољопривредна култура*. (Прилози за истраживања етнографска и културно-историска), Изд. Свесловенске књижаре М. Ј. Стефановића и друга, Београд, 1923.
- /47/ *О културама у Јужној Србији*, Београд, 1923.
- /48/ *Пословице из Моравица* (Из „Венца“), Београд, 1924.
- /49/ *Предговор у: Лав Троцки, Култура новог доба*, (1923), Библиотека Светлост, прев. Б. Деметровић, Београд, б. г.
- /50/ *О напредној Чехословачкој*, Шт. „Мироточиви“, Београд, 1925.
- /51/ *О нашим муслиманима* (социолошке и етнографске белешке), Изд. Г. Кон, Београд, 1925.
- /52/ *Рат и српска социјална демократија*, Шт. „Туцовић“, Београд, 1925.
- /53/ *Предговор у: Херман Вендел, Борба Југословена за слободу и јединство*, Предговор за српско издање написао Д. Л., с нем. превео Милан С. Неђић, Београд, б. г. (1925).
- /54/ *Штрајкбрехерство и жуте организације*, Шт. Задруга Штампарских Радника „Родољуб“, Београд, 1926.
- /55/ *Наша стара трговина*, Прилози културно-историски и етнографски, Шт. „Мироточиви“, Београд, 1926.
- /56/ *Кућа и њива*, Предавања за народ св. 3, Изд. Матица српска, Нови Сад, 1926.
- /57/ *Предговор у: Др Валтер Шиф, Предратне и послератне аграрне реформе*, прев. с нем. А. Николић, Предговор Д. Л., Београд, 1926.
- /58/ *Из ужичкога краја*, Прилози историски и етнографски, Београд, 1926.
- /59/ *Из bosanske привреде*, Privredna biblioteka 1, Sarajevo, 1926.
- /60/ *Синдикално јединство* или комунисте-социалисте социјалдемократе-синдикати, Шт. „Туцовић“, Београд, 1927.
- /61/ *Положај радничке класе и синдикални покрет у Србији*, с додатком: Пионири радничког покрета, Изд. Централног секретаријата радничких комора, Београд, 1928.

- /62/ *Занатски и трговачки речник турских и источњачких речи*, Скупио и одабрао Д. Л., Београд, 1928.
- /63/ *Цинцарство у Србији* (у Београду и у србијанским градовима уопште), Шт. „Златибор“, Београд, б. г. (после 1928).
- /64/ *Наша трговинска политика у светлости царинске политике*, Царинска библиотека 2, Београд, 1929.
- /65/ *Србија у бројевима*, I део, Београд, 1929.
- /66/ *Из моје постojбине*, Шт. „Дом малолетника“, Београд, 1930.
- /67/ *Предговор у: Слободан Ж. Видаковић, Туберкулоза и сифилис са гледишта социјалне политике*. Са предговором Д. Л., Изд. С. Б. Цвијановића, Београд, 1931.

II. ОСТАЛИ АУТОРИ

- /68/ Карл Кауцки, *Огледало капиталистичке производње*, св. I—II, с нем. прево Раша Милошевић, Београд, 1888.
- /69/ К. Кауцки, *Начела социјалне демократије* (Ерфуртски програм), прев. с нем., Изд. Групе великошколаца III, Београд, 1898.
- /70/ К. Кауцки, *Социјализам и национално питање* (Национална борба и државно право у Аустрији), прев. Нед. С. Кошанин, Изд. Групе великошколаца социјалиста IV, (Из „Дела“), Београд, 1898.
- /71/ К. Кауцки, *Парламентаризам, народно законодавство и социјална демократија*, Критичка изучавања о директном народном законодавству, Изд. Клуба студената социјалиста 9, Пожаревац, 1906.
- /72/ К. Кауцки, *Пролетаријат и класна борба*, прев. с нем. Дим. Туцовић, Социјалистичка библиотека 4, Београд, 1907.
- /73/ К. Кауцки, *Етика и материјалистичко схватање историје*, Један покушај од К. Кауцког, прев. Н. С. Дивац, Београд, 1907.
- /74/ К. Кауцки, *Основи социјализма*, Социјалистичка библиотека 6, Београд, 1909.
- /75/ К. Кауцки, *Економска теорија Карла Маркса*, прев. Душан Поповић, Социјалистичка библиотека 7, Београд, 1910.
- /76/ К. Кауцки, *Пут ка власти*, Социјалистичка библиотека 10, Београд, 1911.
- /77/ К. Кауцки, *Класне борбе у доба француске револуције*, Социјалистичка библиотека 12, с 2. нем. изд. прев. Здравко Тодоровић, Београд, 1914.
- /78/ К. Кауцки, *Начела социјалне демократије* (Ерфуртски програм), прев. с нем. Сава Музикравић, Социјалистичка библиотека Туцовић 4, Београд, 1923.
- /79/ К. Кауцки, *Диктатура пролетаријата*, Прев. с нем. Таса Милојевић, Социјалистичка библиотека Туцовић 5, Београд, 1923.
- /80/ Пол Лафарг, *Просте социјалистичке истине*, Социјалистичка библиотека 10, Изд. Књижаре Д. Лапчевића, Београд, 1904.
- /81/ Душан Недељковић, *Наша филозофија у борби за социјализам*, Београд, 1952.
- /82/ А. Стојковић, *Туцовић и материјалистичка дијалектика револуције*, „Токови револуције“, књ. 14—15, Београд, 1981.
- /83/ А. Стојковић, *Развитак философије у Срба 1804—1944*, Београд, 1972.
- /84/ А. Стојковић, *Поглед на свет Светозара Марковића*, „Савремене филозофске теме“, 2/1964.
- /85/ К. Маркс, *Капитал*, I. „Дела“, књ. 21, Београд, 1970.
- /86/ А. Стојковић, *Лењин о формалној логици*, Београд, 1959.
- /87/ А. Стојковић, *Поглед на развој филозофије марксизма у југословенским земљама*, Матица српска, „Зборник за друштвене науке“, св. 53/1969.
- /88/ А. Стојковић, *Цвијићева религиозност у целини његовог „погледа на свет и живот“*, Матица српска, „Зборник за друштвене науке“, св. 63/1977, 45—59.
- /89/ А. Стојковић, *Филозофски и друштвено-политички погледи Јована Жујовића*, Београд, 1982, 122—135.
- /90/ А. Стојковић, *Цвијићево схватање дијалектичности природе и друштва*, „Дијалектика“, 1/1978, 103—109.

- /91/ Б. В. Шеших, *Дијалектички материјализам Јозефа Дицгена*, Београд, 1957.
- /92/ Сергије Димитријевић, *Социјалистички раднички покрет у Србији 1870—1918*, Београд, 1982.
- /93/ Лав Троцки, *Перманентна револуција*, (1930), Ријека, 1972.
- /94/ Лав Троцки, *Нови курс. О Лењину. Изобличена револуција*, Ријека, 1972.
- /95/ Лав Троцки, *Издана револуција*, I—II, Ријека, 1973.
- /96/ Душан Поповић, *Сабрана дела*, I, Београд, 1975.
- /97/ Л. Наумов, *Троцкизм*, „Философская энциклопедия“, т. 5, Москва, 1970, 258—260.
- /98/ Др Макс Адлер, *Материјалистичко схватање историје*, с нем. Душан Поповић, „Борба“, бр. 2, 16. I 1910, 51—57.
- /99/ Дим. Туцовић, *Сабрана дела*, Београд, 1980—1981, III, 390, 394, 397—398, 538—539, 587; V, 597; VII, 363.

FONDEMENTS DIALECTIQUES DES CONCEPTIONS SOCIO-POLITIQUES ET DE L'ACTIVITÉ DE DRAGIŠA LAPČEVIĆ

Dans son étude, intitulée DRAGIŠA LAPČEVIĆ SUR LA DIALECTIQUE DU MONDE ET DE LA CONNAISSANCE, l'auteur expose ce côté des résultats théoriques et philosophiques de cet éminent idéologue et leader du Parti social-démocrate serbe. Les lois fondamentales de la dialectique (unité et lutte des contrastes, négation dialectique, caractère spécifique du développement des phénomènes sociaux) indique, selon Lapčević, la primauté de la progression (évolution) sur le développement par sauts (révolution). Il a remarqué aussi la multicausalité des phénomènes sociaux.

Dans la gnoséologie et la méthodologie Lapčević est un matérialiste historique qui met en relief la primauté de la pratique sur la théorie et des actions sur les mots, mais il considère la science comme irremplaçable dans l'activité productrice aussi bien que dans l'activité révolutionnaire. Il trouve le critère de la vérité dans la pratique et dans l'histoire. Il considère comme principes généraux de la méthode analytico-synthétique marxiste l'esprit de suite, l'objectivité, la flexibilité antidogmatique des notions, l'unité du génétique et du théorique.

Les sources des conceptions dialectique de Lapčević sont, avant tout, ses pratiques socio-politique et productrice, et de celles de nature théorique — l'idéologie de la IIe Internationale (K. Kautsky, Max Adler et autres) et les écrits des socialistes et des social-démocrates européens et russes et, par ceux-ci, de Marx et d'Engels.

Bien que les vues dialectiques de Lapčević ne représentent pas une contribution importante à la dialectique générale, elles sont, malgré l'évolutionnisme et leurs autres défauts, une application, pour la plupart réussie, du marxisme aux conditions de la Serbie et des Balkans dans la lutte du Parti social-démocrate serbe et ont conservé, au fond, leur actualité même à nos jours.